

Людмила Дядечко

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

“АДАМІВ СЛІД” В УКРАЇНСЬКІЙ ФРАЗЕОЛОГІЇ

У статті відображена участь фразеологізмів з компонентом Адам (Адамів) у формуванні найважливіших лінгвокультурних концептів.

Ключові слова: *фразеологізм, біблійні тексти, концепт ЧАС, концепт ЛЮДИНА (ЧОЛОВІК / ЖІНКА).*

Біблійні мотиви та церковнослов'янські елементи, уживані в художніх текстах, незважаючи на неоднозначне ставлення до самої Книги книг та релігії в цілому в різні періоди вітчизняної історії, є традиційним об'єктом дослідження в українській філології. Цитування зі Святого письма у творчості письменників відбиває реальне мовлення: жодні заборони не в змозі стерти з народної пам'яті сформовані в ній століттями звороти. Висловлена М. Максимовичем ще 1839 року думка, що “...язык церковно-словенский, непрестанно слышанный нашим народом в богослужении и в разговоре людей церковных и грамотных, отозвался и в народной русской речи многими словами и выражениями библейскими, которые прижились в языке русского народа, как его достояние и богатство”, – є справедливою також і для української мови [2, 446–447]. Однак, безумовно, за радянських часів для більшості мовців віднесеність того чи іншого фразеологізму до Біблії не була очевидною.

Сучасна свобода віросповідання, повернення до християнських духовних витоків поновили яскравість біблійних образів у мовленнєвій свідомості носіїв української мови. Своєрідною відповіддю на суспільний запит щодо внутрішньої форми, значення, особливостей використання імен та висловів з книг Старого й Нового Заповітів стало видання А. Коваль “Спочатку було слово”, де описано понад двісті одиниць [1, 10]. Це найбільше зібрання біблеїзмів української мови. Проте мовленнєва практика сьогодення, лексикографічні матеріали інших європейських мов (пор.: останній словник біблійних зворотів та слів російської мови налічує близько двох тисяч одиниць [3]) дають усі підстави стверджувати, що

справжній внесок висловлювань зі Святого письма в українську фразеологію ще має бути з'ясованим.

Це завдання є одним з першочергових у лінгвокультурології, бо фразеологізми біблійного походження відбивають найдавніші культурні шари, пов'язані з архетиповими та міфологічними уявленнями про світоустрій.

Згідно з християнським поглядом та деякими іншими релігійними вченнями першою людиною був Адам. Ім'я персонажа з Буття, яким розпочинається Старий Заповіт, та похідний від нього присвійний прикметник увійшли до складу кількох фразеологізмів, зафіксованих у довідниковій літературі: *адамове реберце*, *адамові діти*, *від Адама*, *як Адам і Єва в раю* [4, 596, 208, 19], *за Адама*, *за часів Адама*, *ветхий Адам*, *скинути з себе ветхого Адама* [1, 18–20]. Але більшість зворотів з компонентом *Адам (Адамів)*, хоч вони і поширені в українському вжитку, ще не зареєстровані.

Відсутність одиниць аналізованого типу у фразеологічних словниках і в довідниках крилатих слів та висловів пояснюється об'єктивними причинами – насамперед вузьким підходом до фразеології як окремої лінгвістичної дисципліни, за якого фразеологізмом вважають стійку сполуку слів з невмотивованим чи образно вмотивованим значенням (за класифікацією В. Виноградова, фразеологічні зрощення та фразеологічні єдності). До таких видань не включені, наприклад, географічні назви, а також офіційні та неофіційні (народно-діалектні) назви рослин, тварин тощо.

З-поміж утворень з компонентом *Адам (Адамів)*, що не входять до фразеологічних словників, в українській мові є:

- чотири географічні назви: *Адамів Міст* / *Адамові острови* – так називаються невеликі коралові острови між Індостаном і Цейлоном; *Адамів пік* / *Адамова вершина* / *пік Адама* – гірська вершина на острові Цейлон, місце паломництва; *Адамове займисько* – заповідне урочище в Поліссі; *Адамове ложе* – ущелина Сторожової гори, одна з ландшафтних пам'яток Криму;

- дев'ять назв рослин: *адамів корінь* / *адам-корінь* – трав'яниста ліана (*Tamus communis*) з вертикальним товстим коренем; *адамова борода* – спаржа лікарська (*Asparagus officinalis* L.) та ін. рослини, як правило, з розгалуженою кореневою частиною;

адамова голова – мандрагора (*Mandragora offic.*, *Atropa Mandragora*) – рослина родини пасльонових з коренем, що часто нагадує людську фігуру; *адамова ігла* – юка нитчаста (*Yucca filamentosa* L.) – багаторічний кущ із гострими шипами; *адамова свічка* – коров'як звичайний (*Verdascum thapsus*); *адамова смоква* – бананова пальма (*Musa paradisiaca*) та її плід банан; *адамове дерево* – павловнія (*Paulownia*); *адамове ребро* – смовдь (*Peucedanum* L.), корінь якої за формою нагадує ребро, та інші рослини; *адамове яблуко* – маклюра оранжева (*Maclura pomifera*); *адамові сльози* / *сльози Адама* – горох, а також пшениця та інші злакові;

- дві назви представників тваринного світу: *адамова голова* (*Acherontia atropos*) – великий нічний метелик з родини сфінксів з малюнком на спині; *адамові вівці* – верблюди (*Camelus*).

Така активність слів *Адам* та *адамів* у номінативному процесі для позначення місць проживання й фауни та флори не випадкова. У науці завжди підкреслювалось, що освоєння дійсності за допомогою мови здійснювалося людиною з антропоцентричних позицій. Тому закономірним є звернення до імені персонажа Старого Заповіту при номінації навколишнього світу, того, що було життєво важливим для людини, що було схожим на неї: у давньоєврейській, як відомо, *Адам* означає ‘людина’.

Більшість зафіксованих фразеологічними словниками зворотів з компонентом *Адам* (*Адамів*) зорієнтована передусім на втілення концепту ЧАС через апеляцію до старозаповітного сюжету, згідно з яким створення Богом людини на шостий день вінчало акт світотворення. До вже названих фразеологізмів можна додати зворот *в Адамові часи*. Про живий характер образу цього та інших висловів свідчить і графічне оформлення з великої літери присвійних прикметників. Ннаприклад: *Сягаючи своїми філософськими коренями в Адамові часи первородного гріха, вона (православістична свідомість народу) є незмінним супутником багатьох культур, епох та цивілізацій* (Андрійчук О. Сповідь українського корупціонера // Дзеркало тижня. 2007. № 48), і функціонування в мові варіанта *у часи (за часів) Адама та Єви: ...коли людина підіймається до їх (євангелістів) рівня, хоча б до початку їх рівня, – тоді немає вже сенсу на душевному рівні проявляти духовні речі. Тоді ніхто нікого не буде вчити, бо всі*

будуть навчені Духом Святим. Так буде, і так було за часів Адама і Єви (Протоіерей Ведмеденко О. Лекція “Воскресіння. Світ ангельський”). В останньому випадку компонент Адам у поєднанні з компонентом Єва однозначно відсилає до тексту Біблії, оживляючи внутрішню форму фразеологізму й таким чином запобігаючи остаточній деонімізації власного імені.

Не зареєстровані ще в спеціальних лексикографічних виданнях фразеологізми з компонентом Адам (Адамів) (за винятком вислову *адамові діти*, який “став крилатим у нас завдяки Шевченковій поемі «Сон»” [1, 18], та звороту *адамове ребро / реберце* (як жартівливе найменування жінки), що втілюють ядерну зону концепту ЛЮДИНА, виступаючи, фактично, у функції автономінації. Наявність у лексичній системі української мови (квазі-) синонімічного ряду на позначення потомства та граматична синонімія присвійного прикметника й форми родового відмінка іменника зумовили широку варіантність найменувань людства: *Адамове плем'я / плем'я (ветхого) Адама; Адамове сім'я / сім'я (ветхого) Адама; рід (ветхого) Адама / рід Адама і Єви / Адамова рідня; Адамові діти / Адамові дітки / діти Адама (і [та] Єви); Адамові нащадки / Адамові потомки / Адамове поріддя / Адамове потомство / потомки [нащадки / поріддя] (ветхого) Адама / потомки [нащадки / поріддя] Адама і [та] Єви [Адама з Своєю]; Адамові сини / сини Адама.*

У мовленні такі позначення можуть мати нейтральний характер: *Зійшов з неба світла цар, Один чавив чорну твар. <...> Сонцю серце своє дав Й нове небо він заклав. Рід Адамів він створив І собою охрестив* (Сайт “Галерея сучасного мистецтва”); *Хрещення дає нове народження, щоб діти Адама (плоті) стали дітьми Бога (духа)* (Стяг. 01.02.2001); *Істинною реалізацією експансії є повернення сім'я Адама в райську обитель Духу* (politonomia.org.ua); *Родивсь Христос: Адам гуляє. Є нова свита і кожух, І Єва в плахті походжає, І знов радіє дух. Тепер і в вас жупани нові, Бо ви Адамова рідня, – Так будьте ж з празничком здорові, Гуляйте, пийте хоч щодня!* (Різдвяна вірша // “Українська література XVIII ст.”, розд. “Бурлескна поезія”). Однак нерідко акцент робиться на гріховності, недоліках людей: *“Гарненьке діло! <...> Сама обікрала мене, як останнього роззяву на ярмарку. <...> Ох, люди! – Півняче Перо раптом здер свого зам-*

шевого берета <...> – **Адамові плем'я!** Мене обзивають мідною пелькою, а самі – тільки загався!” (Олді Г. Пасербки восьмої заповіді); <Польського поета Ю. Словацького> почали вважати людиною, безумовно, обдарованою надзвичайними здібностями, однак все-таки людиною, наділеною великою кількістю тих самих прикмет і вад, що й інші **Адамові діти** (Франко І.); Уже не мали й поняття про Бога – настільки закваска злошкідливих пристрастей заквасила **рід ветхого Адама** (Святий Макарій Великий).

Фразеологізм **Адамові діти** / **діти Адама** і **Єви** уживаний також у висловлюваннях іншої тональності, коли людина постає як істота уразлива, фактично безпорадна перед силами природи, як вище творіння Бога, яке він любить і про яке піклується: *А ви в ярмі падаєте / Та якогось раю / На тім світі благаєте? / Немає! немає! / Шкода й праці. Схаменіться: / Усі на сім світі – / І царя-та, і старчата – / Адамові діти* (Шевченко Т. Сон); *Чорнобиль: Всі ми діти Адама і Єви* (vzahalinijak.livejournal.com).

Названі звороти співвіднесені також з концептом ЧОЛОВІК, образ якого інколи постає в іронічному, негативному ключі (див. останній приклад): *Іноді запитують, чи менше ребер у **нащадків Адама**, ніж у нього самого до створення Єви. Робились навіть спроби знайти сліди “лишніх” ребер у сучасних людей* (Малюк В. Термодинаміка: науковий та біблійний аспекти, розд. 6); *Ваша дружина – жінка чи чоловік? МЗС Данії нещодавно попередило про те, що при оформленні віз <...> чоловіки, зважаючи на нетрадиційну сексуальну орієнтацію деяких представників **Адамового племені**, повинні вказувати стать своєї дружини* (Крайній І. Україна молода. Архів); *Коли із яблуні зірвала Єва місяць, / у раї збунтувались буйногриві леви, / **Адамові сини** по світі розійшлися, / здвигаючи міста і тереми для Єви* (Антонич Б.-І. Перша глава Біблії, 1935 – із збірки “Зелена Євангелія”).

Ще один не описаний у фразеологічних словниках вислів **Адам і Єва** давно й широко використовується в мовленні, називаючи як усе людство – чоловіків та жінок без розрізнення статі (у формі **Адами і Єви**), так і підкреслюючи статеву приналежність, коли йдеться про закоханих, про чоловіка та дружину: *Мені здавалось, я молила, / Гадала, вже довіку – ні. / Та пахне березнева сила / Проваллям тиші у вікні. / Вже скоро. Вибухнуть дерева. / Зеленим пір'ям вздовж дощів. / ... А поки що **адами й єви** / у кожному дереві*

й куці (Туз К. Мені здавалось, я молила...); ... А в буковинській Гуцульщині вам <...> покажуть рукою: “А ондечки живуть Адам і Єва” – і вам перехопить дух від несподіванки: як? А так. Насправді молодого господаря звати Микола, але по батькові він Адамович, а дружина у нього Єлена. Мають четверо чи п’ятеро діточок. Живуть – газдують. Коли гараздують. Коли бідують. Як усі. Але в Околенчику їх усі називають Адамом і Євою. Файно! (Матіос М. Водій для Президента в краю Адама і Єви // Україна молода. 16.05.2008). Ця стійка сполука слугує для характеристики також тих, хто є морально чистим, наївним, не обтяженим умовами цивілізації (зазвичай у таких випадках ідеться про оголених): Цілими днями копаються ці люди на кургані, перебирають кісточку якихось далеких предків... Жінки, як і студенти, одягом себе не обтяжують, роздягнутими працюють там, такими й сюди йдуть, – видно, їм подобається уявляти себе дикими. “Бач, які Адами та Єви, – кидає невдоволено Вовкодав. – В місті такого страмовиська собі не дозволили б, а тут кого їм соромитись? Людей нема, самі бульдозеристи кругом!” (Гончар О. Тронка).

Наведені приклади наочно ілюструють участь фразеологізмів з компонентом Адам (Адамів) у формуванні ключових для будь-якої лінгвокультури концептів ЧАС, ПРОСТІР, ЛЮДИНА (ЧОЛОВІК / ЖІНКА); засвідчують більш глибоке відображення біблійних (старозаповітних) текстів у фразеологічному фонді української мови.

1. Коваль А. П. Спочатку було слово: Крилаті вислови біблійного походження в українській мові. – К., 2001; 2. Максимович М. А. История древней русской словесности // Собр. соч.: В 3-х т. – Т. 3. – К., 1880; 3. Мокиенко В. М., Лилич Г. А., Трофимкина О. И. Толковый словарь библейских выражений и слов. – М., 2010; 4. Словник фразеологізмів української мови / В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк, В. В. Дятчук та ін. – К., 2003.

В статтє раскрыто реальное участие фразеологизмов с компонентом Адам (Адамов) в формировании важнейших лингвокультурных концептов.

Ключевые слова: Фразеологизм, библейские тексты, концепт ВРЕМЯ, концепт ЧЕЛОВЕК (МУЖЧИНА / ЖЕНЩИНА).

The article focuses on phraseological units with the component Adam (Adam’s) and their role in forming the essential cultural concepts.

Keywords: A phraseological unit, biblical texts, the concept of TIME, the concept of MAN (MAN / WOMAN).